

„Aki Leninhez hozzányúl, jól kösse föl...”*

Zala Tibor képzőművészeti főiskolai hallgató 1950. október 12-én levelet írt Rákosi Mátyásnak¹:

„Szeretett Rákosi elvtárs!

Mint a képzőművészeti Főiskola V. éves növendéke disszertációs feladatom témájának alapját a »Rákosi-Per« c. könyv 99. és 573-ik oldalain foglalkozó Lenin elvtárral történt találkozására képezik, mely következő képen szól: '1920 május-júniusban Moszkvába érkezik és beszámol Lenin elvtársnak a magyar kommunisták működéséről, harcairól, eredményeiről és hibáiról.' A Magyar Munkásmozgalmi Intézetben azonban ennél több konkrétumot felkutatni nem tudtam és ez arra késztet, hogy közvetlenül forduljak Szeretett Rákosi elvtársunkhoz hogy felvilágosítással segítsen hozzá ahhoz, hogy vizsgafeladatom történelmi hitelességű alapokra épüljön.

Kérésem két részből áll:

Hol, milyen helyiségben és milyen körülmények között történt a találkozás;

Lenin elvtárson kívül kik vettek ezen még részt.

Bocsánatot kérek, hogy Szocialista Hazánk építésének nagy feladata közben ilyen kérdésekkel zavarom, de bízom abban, hogy megértve kérésemet levelem nem marad megválaszolatlanul.

Szabadság!...”

19

Az 1920-ban született – az izgatottságtól kicsit zavarosan fogalmazó – levélíró ebben az időben már igencsak túlkoros egyetemista volt, jelentős élettapasztalattal a háta mögött. Egyebek között egy, a fenti levél megírása előtt nem sokkal, koholt vádak alapján halálra ítélt rokonnal. „Akkoriban voltak az első perek: az olajper volt az első, aztán a Standard-per... Nyugodtan mondhatnám azt, hogy gyávák voltunk” – érzékeltette fél évszázaddal később Zala a kort, amelyben levelét megírta, majd diplomamunkáját megvédte.

Uncsik Tibor – hogy miként lett Zala, arról hamarosan szó lesz – édesapja tót munkásember volt, kocsifényező és -mázolóként konflisokra, fiákerekre festett mintát. Fia is kora gyerekkorától ügyesen rajzolt, s 14 évesen felvették rajzolóknak a nagy hírű Goldberger textilgyárba, s miután ott elvárták a megfelelő végzettség megszerzését, beiratkozott a Székesfővárosi Községi Iparrajziskola textilfestő esti tagozatára.

Közben emelkedett a rajzoló-szamárlétrán a Goliban. 1935-ben megnyerte a walesi herceg által megrendelt barackmintás anyagra kiírt gyári pályázatot,

* Az alábbiakban idézett, hét évtizeddel ezelőtti levelezések, főiskolai jegyzőkönyvek kordokumentumok. Ma már szinte semmit nem mondanak az akkori szereplőkről – annál többet a korról. A szereplők többsége vagy jelentős művész volt már akkor, vagy azzá vált később. Művészetük értékéből semmit nem von le az, amit akkor mondtak, írtak. Eszem ágában nem volt megbántani őket, az emléküket. Egyszerűen, oly korban éltek.

¹ MNL, 280. f. 1948-64/43.

amiért maga a tulajdonos Goldberger Leó „...átadott nekem én már nem tudom, hogy mennyi pénzt... egy fél autót lehetett volna venni belőle.”

Versenyszerűen sportol, több-kevesebb sikerrel próbálja megúszni a frontszolgálatot, és rendületlenül törekszik a művészpálya felé – de politikával nem foglalkozik. A történelmet nem próbálja alakítani – csak elszenved. „1944 decemberében ...a házmester feljelentett, hogy zsidóbérenc, kommunista vagyok... Nem telik el három hónap, 1945 februárjában feljelent éppen az ellenkezőjéért ugyanaz a pali.”²

Névváltoztatásra is a történelem készítette: „Kértem magyarosítást, mert akkor telepítették ki például a magyarokat Szlovákiából, a Csallóközből.”

S hogy miért Zala? „Zala Károly bácsi iránti tiszteletből.”³

Több szálon is kötődött hősünk a „bácsihoz”: házát bérelt tőle '43-ban, miután betegség miatt leszerelték. Egy évvel később, Károly bácsi kinevezte őt italnagykereskedő vállalata cégvezetőjének, a céget meg hősünk barátjának a nevére íratta, miután zsidóként nem birtokolhatta. Végül Tibor bújtatta is Károly bácsiékát egészen a fölszabadulásig. Minderre nemcsak Zala Tibor emlékszik szeretettel, hanem Károly bácsiék családja is.⁴

1945 márciusában, az első adandó alkalommal, immár 25 évesen beiratkozik az Iparművészeti Iskolára, majd 1949-ben az egész alkalmazott grafikai szakkal átkerül a Képzőművészeti Főiskolára.

1945-től '48-ig Zala előtt kinyílt a világ – majd gyorsan be is csukódott. Egyik tanáráról írja: „Egy nap Hevesy Ivánra rászól a portás: –»Hova megy?« –»Miklós, hát megyek föl óráam van.« –»Magának nincs órája, maga nem tanít itt, nem mehet föl!«”

Mint látni fogjuk az új mentalitás a képzőművészet nagy hagyományú hazai fellegvárában is elképesztő gyorsasággal uralkodóvá vált. Zala például a fenti levelet alig egy-két évvel azután írta meg, hogy a képzés fő iránya még az volt, hogy „ismerkedjünk meg a különböző irányzatokkal... ismerjük meg a különböző avantgárd irányzatokat”, Picasso vagy a plakátfestő Cassandre és Savignac művészetét stb.⁵

De vissza a főtitkárnak 1950. október 12-én írt levélhez, amire nem érkezett azonnal válasz.

Értesítették azonban a felkérésről a Munkásmozgalmi Intézet igazgatóját.

Zala eredeti levelére Rákosi egy széljegyzetet biggyesztett az igazgatónak címezve: „...Kérem a véleményed. R”. Az ilyesmi nem volt szokatlan: 1948 és 1956 között Rákosi számos alkalommal szignált leveleket, feljegyzéseket a két évvel korábban alapított Munkásmozgalmi Intézet vezetőjének, főként olyanokat, amiknek szerinte volt valamiféle párttörténeti vonatkozása. Vég-

² Zala 45. o.

³ Emellett „nagyon imponált nekem nemcsak szobrászként, Zala György, aki a millenniumi emlékművet készítette...” uo. 53. o.

⁴ Az egyik családtag szóbeli közlése.

⁵ Egy korabeli elemzés így fogalmazott 1951-ben: „A most végzett, ötödéves festők és grafikusok még a régi formalista tanmenet szerint dolgoztak tanulmányaik első három esztendejében, így sok nehézségbe került a reform követelményeinek megfelelő ábrázolásmód elérése.” Abonyi Arany: A Magyar képzőművészeti Főiskola hallgatóinak diploma-munkái; Szabad Művészet 1951/7.

tére is ezért hoztuk létre az intézetet – ahogy ezt később egy hasonló ügyben a főtitkár némileg indignáltan megjegyezte.

„Nagyon helyes, ha egy fiatal festő ilyen témát választ” – írta a Rákosi-titkárságnak a fő-párttörténész. „Kérdés, meg tudja-oldani ezt a rendkívül nehéz művészi feladatot, de azt hiszem meg kell adni a módot, hogy megpróbálja. Mi segíteni tudjuk egykorú Lenin és Rákosi képekkel, de magáról a találkozástól vagy találkozásokról természetesen semmi további adatunk vagy anyagunk nincsen. Nagyon helyes lenne tehát a munkásmozgalom története szempontjából is, ha Zala Tibor a feltett kérdésekre megkapná a választ.”

Az utóbbi váratott magára néhány hétig. Sok volt a feladat, sűrű volt akkoriban Rákosi elvtárs programja. Október 22-én először tartottak választást a szovjetről frissen lemásolt tanácsrendszerben (96,9 százalékos részvétel mellett 97,8 százalékkal győzött az egyedül induló Népfront). Nyomban utána jött az éppen akkor állami ünnepé nyilvánított november 7. – monstre nemzetközi Békekongresszussal, példátlan munkafelajánlásokkal és -teljesítményekkel („hős bányászaink” például 60,7 százalékkal teljesítették túl a tervet az „ünnepi műszakban”).

November 14-én végre készített a Rákosi-titkárság egy feljegyzést – ennek alig módosított változatát hamarosan megkapja Zala –, amiből kiderül, hogy többször is találkozott a két nagy ember 1920-ban. Egyszer kettesben, a többi alkalommal rendezvényeken, például a Komintern 2. kongresszusán, ahol mindketten az agrárszekcióban vettek részt.

Kettejük külön beszélgetésére Lenin kremlbeli „rendkívül egyszerű” szobájában került sor. Rákosinak feltűnt, hogy egy telefonkészüléken több lámpa is volt, amelyek időnként felvillantak, feltehetően azt is jelezték, hogy ki a hívó fél. Volt továbbá a szobában egy nagyobb asztal 10-12 székkal, „bizonyára a politikai bizottság tagjai számára”.

Levelére a választ az ifjú képzőművész nem Rákosi, hanem – „Rákosi e megbízásából” – a Munkásmozgalmi Intézet igazgatójától kapja meg, aki lényegében átmásolja a Rákosi-titkárságtól kapott feljegyzést, bátorítja Zalát, és közli, hogy munkájában a továbbiakban az intézet egyik munkatársa segíti.

Zala neki is látott, a kép néhány hónap alatt elkészült. De a sorsa – mint hamarosan kiderül – nem lett egy sikertörténet. Talán ennek is tulajdonítható, hogy a nagy méretű olajkép eltűnt. Legalábbis nem sikerült a nyomára bukkannunk, noha az 1951-es évből valamennyi vizsgaműnek legalább a fotómásolata megtalálható a főiskolából lett egyetem levéltárában.

Fennmaradt azonban az 1951-es év vizsgamunkáinak listája, benne Zala képének címe: „Lenin és Rákosi elvtársak beszélgetése”⁶. A disszertáció védéséről készült, az átlagosnál háromszor-négyszer terjedelmesebb, közel nyolc-

⁶ A 34 diplomamunka között mindössze kettőnek nem volt osztály- vagy békeharcos üzenete: egy önarckép és a Kacorkirály című meseillusztráció. Ízelítőül néhány további cím: „Népi demokráciák együtt táncolnak”, „Dudari bányászok aláírják a békeívet”, „Béke faliújság készítése”, „A DISZ Kongresszusa az Operában”, „Fásitanak az úttörők”, „Szabad Nép megbeszélése az osztályon”, „Fizikai kísérlet munkáshallgatókkal”, „Molnár József tanácsstagot üdvözlök az úttörők”, „Illegális szeminárium”, „Lázadó paraszt”.

oldalal jegyzőkönyv⁷ segítségével többé-kevésbé el is tudjuk majd képzelni a képet.

1951. június 13-án tehát, „a főiskola tanárai, hallgatói, a Népművelési minisztériumból Antal Lóránt előadó”, összesen feltehetően többtucatnyi hozzáértő jelenlétében, először a vizsgázó vázolta témaválasztása körülményeit, és hogy miként próbálta áthidalni a fölmerülő nehézségeket.

„Tavaly olvastam a Rákosi-pert és a könyvben hátul a tárgymutatóban szerepelt, hogy Rákosi elvtárs az ausztriai internálásból kiszabadulva, a Komintern II. kongresszusán Leningrádban részt vesz és ott beszámol a Tanácsköztársaság megbuktatásáról, beválasztják az agrárbizottságba és elmegy Lenin elvtárshoz.”

Ezt a találkozást festené meg, de vajon milyen környezetben helyezze a beszélgetőket? – szembesült Zala, beszámolója szerint, az első kihívással. Nem is a tárgyi környezet volt igazán kényes ügy, hanem az, hogy még véletlenül se bukkanjanak föl a képen nem odavaló – a történelemből kiretusált vagy éppen kiretusálandó – személyek.

„Először a kongresszusi felszólalást akartam megfesteni, de nehézségem volt, mert ... a tagok között volt Trockij és azok, akik később köréje csoportosultak; ilyen környezetben nem akartam megfesteni. Megváltoztattam a témát úgy, hogy Rákosi elvtárs és Lenin elvtárs beszélgetnek az agrárbizottsági működésük folytán. Nehézségek itt is voltak. Nem volt megfelelő anyag, hol voltak milyen helyiségben, milyen volt a berendezés, az architektúra stb. December elején tudtam megfelelő dokumentumokat találni és magamban megfogalmazni. A képen elől lévő figurák sötétben vannak, hogy felhívjam a figyelmet a hátrább lévő két főalakra.”

A következő gond abból fakadt, hogy nemcsak hogy a beszélgetők értelem-szerűen nem állhattak modellt a festőnek, de úgy általában az emberábrázoláshoz nem álltak rendelkezésére modellek a főiskolán.

„Nehézség volt az is, hogy az egész modellprobléma és elosztás helytelenül volt megszervezve; az első félévben nem volt modellünk. Csak nagy vázlatot készítettem hozzá, ezért eléggé gyatra. A másik nehézség az volt, hogy fejből kellett festeni emlékképek után, vagy külön meg kellett nézni valamit, mert a Főiskolán nincsenek megfelelő anyagok, székek, drapériák stb., amilyenek a Szovjetunióban vannak.”

Egy dologról hallgatott Zala: a Rákosival folytatott levelezéséről. Ez nem volt szerencsés döntés – mint látni fogjuk.

A vizsgázó bemutatkozása így végül nem volt más, mint mentetegetőzés – nem igazán jó indítás egy diplomavédésen.

Egyik tanára, Koffán Károly óvatosan nyomban Zala segítségére sietett. *„Többízben megnéztem a készülő képet. Mindig örömmel tapasztaltam, hogy a kép erős ütemben fejlődik. Eleinte egy kissé vásári dekorációszerű jelenségnek indult, de ahogy jobban belemélyedt, mindig közelebb jutott a jó festői megfogalmazás felé. Még mindig nem látom kész képnek.*

⁷ MKE levéltár, 12/e 1. doboz.

Sokat kínlódott Rákosi elvtárs fejével, akit fiatalabb korában kellett ábrázolnia; kevés ilyen kép van róla és különösen profilban nincs; teljesen magára volt utalva, sokféle vázlatot kellett kipróbálnia.”

A másik főalakot viszont annál jobban sikerült megfesteni Koffán szerint.

„Legsikerültebb Lenin mozdulatának festői megjegyzése. Aki látta Lenint filmen, vagy látta azokat a képeket, amelyek tényleg róla készültek, az azonnal ráismer a sajátos mozdulatok egyikére, amelyek őt jellemezték. Tele van nemcsak éles logikával, találó megjegyzést vél az ember látni ebben a mozdulatban, hanem egyúttal finom maliciát is, mindent, ami Lenint a vitakozót, az érvelőt jellemezte. Még a felhúzott bal térd is nagyon átélt mozdulat. Sok szép festői dolgot látni: az asztal megvilágított része, a szőnyeg stb. ...Az az érzésem, hogy a kép most kényszerpihenőt tart és Zala tudná folytatni és egyes helyeken fel tudná javítani. Egyébként sikerültnek tartom.”

Az, hogy Zala nem szólt a Rákosinak írt leveléről és a válaszról, először nem is őt, hanem a jelenlévők között a legtekintélyesebb mestert, a 70 éves, Kosuth- és Munkácsy-díjas Pór Bertalant, a Nyolcak egyik alapítóját hozta kellemetlen helyzetbe. Ő ugyanis kétségbe vonta a mű hitelességét: *„Egy nagy történelmi hiba van ezen a képen: azt hiszem, hogy ebben a korban Rákosi elvtárs nem beszélgethetett Lenin elvtárral. Nagy tévedés ez, ilyet nem szabad megfesteni, különösen ilyen nagy reprezentatív képbe. Tudtommal Rákosi elvtárs volt ugyan Leningrádban ebben az időben, de nem beszélgetett Leninnel.”*

Pór Bertalan világlátésében baloldali ember volt, a Tanácsköztársaság emblematikus plakátjainak alkotója, közel három évtizedet emigrációban töltött, ebből két évet a Szovjetunióban. De nem volt igazán bennfentes moszkovita.

Nem úgy, mint Zala vezető tanára, Ék Sándor, aki több mint egy évtizednyi moszkvai emigráció után a Vörös Hadsereg katonájaként tért haza. Amennyivel nagyobb művész volt Pór, annyival volt hitelesebb Lenin-ügyben Ék. A jólértésültek magabiztosságával kurtán odavetette Pórnak: *„Több ízben beszélt velem.”*

Pór erre témát váltott, de kínos tévedése nem tette őt megértőbbé Zala képe iránt: *„Egy ilyen képet, ahol mindketten szerepelnek, kifejezőbben kellene megfesteni, pl. Rákosi elvtársnál nem látom az arcát, csak egy foltot; Lenin persze nem lehet más, mint Lenin. Neki sem kék ruhát csináltam volna. Ő ilyen ruhát talán soha nem viselt. (Ehhez nem tudott Ék Sándor hozzászólni – RP.) Amikor az ember fest, az ilyen dolgok is nagyon fontosak, hogy hitelesek legyenek. Különben a képet elég hatásosnak tartom; különösen az első részét, a szőnyeget, a széket, az asztalt; ezek egészen jól meg vannak festve. Dacára a felsorolt hibáknak, a képet elfogadhatónak tartom.”*

Ezen a ponton úgy festett, hogy ha Rákosi feje nem is jött össze, az asztal a székek, a szőnyeg megmenti a művet és a vizsgázót.

Ám ekkor szólásra jelentkezett Görög Júlia.

Abban az évben dúlt a bázisdemokrácia a főiskola záróvizsgáin. Ennek, az 1951. júniusi védéssorozatnak az első napján például Bortnyik Sándor főigazgató mellett részt vett még 25 tanár – köztük a huszadik századi művészettörténet olyan „fejzetei”, mint Berény Róbert, Bernáth Aurél, Pátzay Pál, Stróbl Zsigmond vagy Barcsay Jenő –, a helyi párttitkár, a kerületi pártbizottság

delegáltja, hárman a Népművelési Minisztériumból (köztük Mihályfi Ernő miniszterhelyettes), a *Népszava* munkatársa, továbbá „a Főiskola hallgatósága”.

Nem tudjuk, Zalának a Pór–Ék-pengeváltás után szándékában állt-e fölfedni forrását a Rákosi–Lenin-találkozások ügyében, diáktársa, az akkor 21 éves, negyedéves Görög Júlia – élve jogával, hogy diákként is egyenrangú résztvevője társai diplomavédésének – mindenestre megelőzte. Nyilvánvalóan a leleplezés szándékával:

„Zala Tibor említette: nem tudta, hogy milyen környezetbe rakja az alakokat. Úgy tudom Zala Tibor írt Rákosi elvtársnak és kapott is tőle választ, méghozzá elég kimerítőt. Eszerint Rákosi elvtárs tényleg beszélt Lenin elvtárral, és meg volt jelölve, hogy milyen helyen történt a beszélgetés. A választ nyilván Rákosi elvtárs útmutatása alapján írhatták meg, mert pl. azt is közölték, hogy a szoba kb. hogy nézett ki. Zala akkor nagyon örült is neki, mert valóban megtiszteltetés is, hogy ilyet megtudhatott. Ha én ilyen komoly segítséget kapok Rákosi elvtárstól, még inkább figyelembe vettem volna azokat a szempontokat, amelyek a levélben voltak. Hiba, hogy ezt nem vette tekintetbe.”

De nem csak jólétesültségét fitogtatta Görög, voltak problémái Leninnel is: „Kicsit nem elég kifejező Lenin ábrázolása. Leninnek ez a mozdulata nem ilyen beszélgetésre jellemző. Úgy láttam a szovjet képeken, hogy inkább csak akkor, ha beszédet mondott, fogta meg így a kabátját. Ez a figura elég merev és nem elég hiteles számomra. Szerintem a kép előterében lévő részek, az asztal, a nő stb. erősen össze vannak nyomva. Ez technikai hiba.”

24

Görög hivatalos főiskolai jellemzésében egyébként az áll, hogy „fantáziája színes”, továbbá, hogy „politikailag magas fokon képzett”, és nyilván éppen ezért „a marxista–leninista tanszék tanársegédként szeretné alkalmazni”.

Volt a tekintélyes idősebb tanárok között, aki a műbírálat után jóindulatú tanácsokkal látta el Zalát: „Éppen most láttuk a Szerov festmények reprodukcióját, ahol a parasztok a Szmolinban (!) beszélgetnek Leninnel; ott megnyilvánul az egyénnek döntő szerepe, a vitathatatlan jelenléte s ez felhívja a figyelmet arra, hogy ő ott van, ami itt háttérbe szorult. Ez kompozíciós hiba. Intimebbnek kellett volna lennie. Szerov képe nem nélkülözi az intim jelleget” – vetette össze Zala festményét a frissen Sztálin-díjas szovjet festőével a 62 éves Kossuth-díjas Kmetty János „a hazai modernizmus egyik meghatározó képviselője”, „a kubizmus egyik hazai megismertetője”,⁸ akinek képei egyébként kevés hasonlóságot mutattak a korabeli szovjet mesterekével. Zalát azért nem ekézte úgy, mint néhány előtte és utána szóló. „A megfogalmazásában és megfestésében kellemsen vagyok meglepve... Elfogadásra ajánlom. Egészen biztos, hogy... el fog érni nagy eredményeket, ha sokat tanul a szovjet mesterektől. Egyébként nagyon jó festményeknek tartom...” – biztatta az akkor már nem is olyan fiatal vizsgázót.

A saját műveiben is megbízhatóan szocialista realista Ék Sándor nem a forma, hanem az ideológiai tartalom felől közelítette meg a vizsgaművet.

„Zala mint képzőművész hozzányúlt egy bonyolult problémához. ...Nem mutatott be senki még történelmi képet, ő az első. Rendkívül nehéz egy ilyen kompozíciót megoldani, különösen akkor, ha két jelentékeny portré van a kompozí-

⁸ <https://web.archive.org/web/20191201044359/http://www.muzeumcentrum.hu/kmetty-muzeum/>

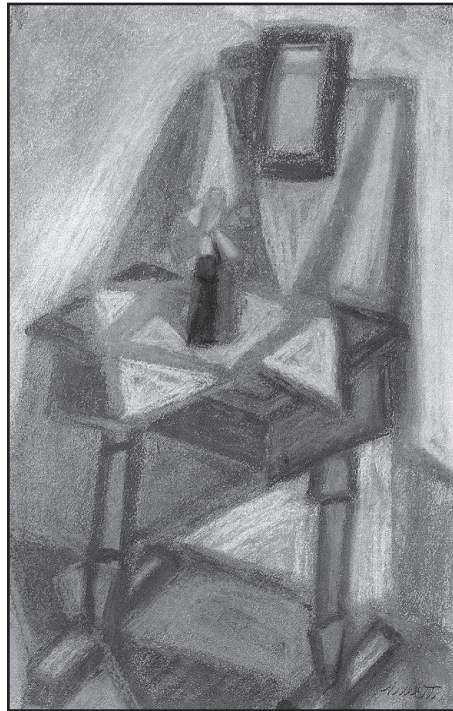
Vlagyimir Szerov Sztálin-díjas alkotása...

cióban. ... Lenin hasonlítson Leninre és Rákosi Rákosira, emellett úgy álljanak egymással szemben, olyan arc kifejezésük legyen, hogy beilleszkedjenek a kompozícióba. ...Zalának a második vázlata sikerült ...A kép nem olyan jó, mint a második vázlat.⁹ ... Ennek ellenére... Zalának bemutatott munkája azok közé tartozik, amelyek itt a legjobbak. Zala kétségtelenül a lehető legnehezebb feladathoz nyúlt és azon a véleményen vagyok, hogy nemcsak elfogadhatjuk, hanem neki is gratulálhatunk, mint előtte már többeknek.”

Ezúttal a veterán Pór Bertalan vágott vissza:

„Ebben az iskolában... igen nagyon fontos, hogy az eszmei rész jó legyen, de talán éppen olyan fontos a képnek

⁹ Nem véletlenül hangsúlyozta Zala vezető tanára, Ék, hogy a vázlat jobb volt, mint a beadott festmény. A vázlatért ugyanis a tanár is felelős volt: a diák csak akkor kezdhetette meg diplomamunkája kidolgozását, ha tanárai rábólintottak a vázlatra. „A diplomamunka feladat megoldása a bemutatott és a tantestület által jóváhagyott vázlatok alapján történt, s a végzős hallgatók igyekeztek világosan és közérthető formában kifejezni elgondolásaikat, hangsúlyozva az eszmei tartalom jelentőségét, megkeresve az ábrázolt alakok karakterisztikumát és tipikus vonásait.” Szabad Művészet, 1951. 7. szám.

...és az azt dicsőítő Kmetty János képei 1950–51-ből

a megcsinálása, illetőleg a rajza és a festése. ...A téma lehet nagyszerű, egészen elsőrendű, de ha nincsen megfelelő módon rajzolva és festve, a témának sok értéke nincs.”

Alighanem másról is volt itt szó, mint Zala Tibor képéről. A két régi kommunista mester mintha nem szívlelte volna egymást.

Ék: „...Pór elvtárssal nem akarok vitatkozni, azonban az a véleményem, hogy ő téved, amikor erről a képről azt állapítja meg, hogy csak témája van, de megjelenítve nincsen jól... Itt a feladat rendkívül nehéz és hálátlan volt, mert nemcsak két olyan portréről van szó, amelyeknek hasonlatosaknak kell lenniök, de ezen túlmenően még emocionális hasonlattal kell rendelkeznie. ...Itt megoldás van, amelyik még kívánnivalót hagy ugyan maga után, de biztató ígéret...”

És megint jött a ríposzt:

„Ék barátom nem hallotta jól, amit mondtam... Nem minden a téma – persze a szocializmusban minden a téma – de itt még több annál: egy képnek megoldása. ... Ezt hangsúlyozni kell a jövő szempontjából is, hogy itt tapasztalt öregek – én 50 éves prákszissal – hogyan vélekednek egy munkával szemben.”

Molnár tanársegéd azt hozta föl, hogy „Rákosi elvtárs ábrázolása szegényes”, mert hiányzik a képről az ő történelmi szerepe. Továbbá van „valami tisztázatlanság” abban, hogy mintha mind Lenin elvtárs, mind Rákosi elvtárs fölemelné az öklét.

Ha Zala – netán tanára, Ék Sándor tanácsát követve – azért választotta a Lenin–Rákosi-témát mert az biztos befutónak tűnt, tévedett. „Ennél a témánál fokozott igényekkel kell néznünk őt” – mondta Kádár György, aki szocreál Dózsa-kompozíciójáért éppen egy évvel később kapott Kossuth-díjat, majd a hatvanas évektől az ezredforduló utáni haláláig csak absztrakt képeket festett. „Óriási területen választhatott volna: ő egészen a tetőn keresett... Ebből a képből a festészetnek minden kincse hiányzik... Hiányzik az a pátosz, aminek ezt a hangulatot jellemeznie kellene.”

Talán az utóbbi szavak – a pátosz hiánya – utalnak valami olyasmire, ami miatt az eltűnt kép a mai utókornak akár érdekes is lehetne. Hasonló, ma már kétértelműnek tűnő, megjegyzés a főigazgató Bortnyik Sándoré: „Lenin alakja egyáltalán nincs megoldva... arca határozottan nem Lenin, nem rokon-szenves...”¹⁰

Bortnyik hibalistája alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy Zala egy Picasso-utánezatot festett:¹¹ „Lenin alakja kettőbe vagy háromba van vágva”, a katona lába „nincs összefüggésben a felsőtesttel”, „az asztal lapja Rákosi felé esik, alacsonyabb mint a női figura felé”, „térbelileg az egész hibás” „a tárgyak nincsenek egymással formai kapcsolatban”, „nem volt tisztában azzal, hogy mi köze van a színeknek egymáshoz”.

¹⁰ Az élete végig – 1976 – elkötelezett kommunista Bortnyik a magyar avantgárd kiemelkedő mestere, a 20-as években festett képei manapság akár több százmillió forintért kelnek el aukciókon.

¹¹ Ilyen veszély természetesen nem volt. „A bemutatott munkák azt az óriási erőfeszítést is elének tárják, amit a Főiskola tanárai és hallgatói fejtettek ki az absztrakció és formalizmus maradványainak leküzdésére és a helyes emberábrázolás elérésére.” Szabad Művészet 1951/7.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Bortnyik nem akart egyedül dönteni, nem akarta főnöki véleményét ráerősíteni a többiekre. Legalábbis adott a látszatra:

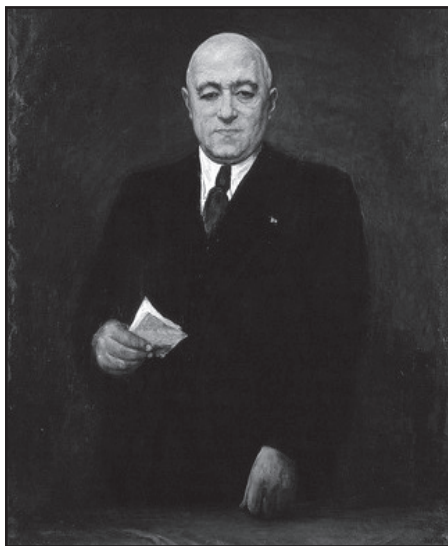
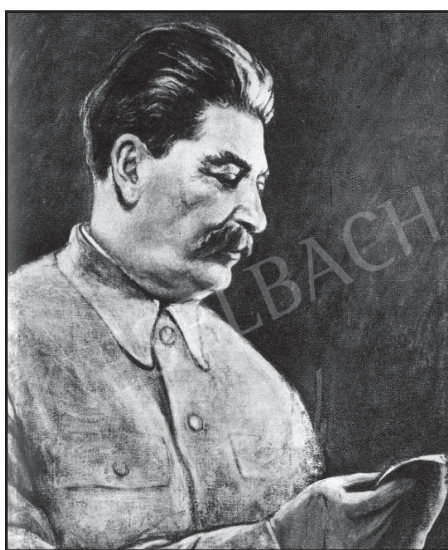
„Jó lenne, ha még hozzászólnának mert neki tanulnia kell.”

A főigazgató felszólítására először az iskola legrégebbi tanára (1921 óta), a minden rendszerben hiteles Stróbl Zsigmond látta szükségesnek elmondani a magáét: „...a főalaknak nem jó a lába, szűk a válla... Megfontoltan kell egy ilyen alakot megcsinálni. Meg kell figyelni a csontszerkezetet és többet kellett volna Rákosiból is venni. Külön kellett volna foglalkozni Lenin fejével is; hihetetlen nagy temperamentum volt benne.”

Az idős mester Sztálin 70. születésnapjára Moszkvába küldött márványszobrának mészkő-másolatát éppen Zala záróvizsgálója előtt egy hónappal állították föl az V. kerületi Szabadság téren. E mű kapcsán járhatott Stróbl a Szovjetunióban, s most élt az alkalmal, hogy megoszthatja ott szerzett tapasztalatait kollégáival, tanítványaival:

„A jövőre mondom: aki Leninhez hozzányúl, jól kösse föl a kötni való. Moszkvában láttam egy színdarabban, ahol a legjobb színészek játszottak – két Sztálin-díjas –, milyen rettenetesen sok energia volt benne; ahol róla van szó, ott nincs nyugalmi pont. Ezzel szemben állt Sztálin a maga végtelen nyugalomával. Szinte hihetetlenül tökéletes volt, ahogy a színpadon megtestesítették a két szélsőséges típust... A munkát egyébként elfogadom.”

Az elsőként megszólalt Koffán Károly, akkor még „sok szép festői dolgot” látott Zala képén „Lenin felhúzott bal térdétől” „az asztal megvi-

Időskori Pór Bertalan-művek Vázlat (1947) I. V. Sztálin (1950) Rákosi Máttyás arcképe (1952)

lágított részéig” és a szőnyegig. Másodszor is szót kért a műsor vége felé, s időközben maga is kritikusabbá vált.¹² Méltányolja ugyan továbbra is „*a fiatal grafikusnak azt a törekvését, hogy szíve legbensőbb vágya szerint akart beszélni*”. De bizony: „*teljesen meghatározhatatlan az asztal, a háttér fala, ...a térkép térbeli elhelyezése*”. A kompozíció „*sokkal több átgondolást igényelt volna*”.

Kialakult tehát a teremben egyfajta konszenzus: Zala remekül választott témát, de nem bírt vele. A vélemények abban tértek el, hogy mi volt a nagyobb hiba. Az, hogy a vizsgázó nem érezte át, mekkora kihívás Lenin és Rákosi elvtársakat – ráadásul egy képen – a maguk grandiozitásában megfesteni. Vagy hogy egyszerűen rossz a kompozíció: lejt az asztal, a főalaknak nem jó a lába, „az ablak, a fal és a szék között nincs levegő” stb.

Ez utóbbi problémakör forrása a bírálók szerint az, hogy a grafikus szakos Zala nem maradt a kaptafánál, a grafikánál, amiben évtizedes gyakorlati és elméleti tudást szerzett, hanem festett, amihez viszont nem ért. „*Akkor volt nálunk a grafikai tanszakon a »terpentin láz« nevű betegség!*” – magyarázta a jelenséget egy évvel később Zala vezető tanára, Ék Sándor. „*A grafikusok azt hitték, hogy ők kötelesek olajfestményt készíteni. Ehhez párosult a »gigantománia«: csak nagy méretben lehet dolgozni. Zala is beleesett ebbe a betegségbe és készített egy nagyméretű olajképet, amilyent úgyszólván soha sem festett. ...Mi lett az eredmény? Mindenki tudja.*”

De ekkor, 1951. június 13-án, az eredményhirdetés előtt, még nem tudta mindenki.

28

Zala udvariasan megköszönte a bírálatokat.¹³ Elpanaszolta, hogy „*Mi grafikusok festést nem tanultunk*”, és ragaszkodott eredeti álláspontjához, miszerint nem kéne különbséget tenni festő és grafikus között, ahogy tudomása szerint a Szovjetunióban sem tesznek.

„*Koffán elvtársnak igaza van, amikor úgy érzi, hogy nincs befejezve. A nyáron akarom ezt pótolni. ... Stróbl mester mondotta, hogy a rajzom túl festői; ennek az az oka, hogy modell nélkül kellett csinálni. Fejből kellett rajzolni. A II. félévben két és fél modellje volt 11 hallgatónak. Lehetetlen volt másképp megoldani. A festők mindig modell után dolgoznak.*”

Azután, megkésve bár, de jött az őszinte coming-out.

„*Rákosi elvtársnak tényleg írtam azért, hogy milyen körülmények között történt meg a beszélgetés... Hiba volt, hogy először nem szóltam. Görög Júlia mondta, hogy sokkal jobban kellett volna Rákosi elvtárs válaszához ragaszkodnom. Ebben a válaszban csak az volt, hogy a találkozás megtörtént, együtt dolgoztak az agrárbizottságban, többször beszéltek egymással, a beszélgetés egy nagy teremben folyt le; egyik részében egy íróasztal volt, a másikban pedig egy nagy asztal, apró kis lámpákkal, amelyek valószínűleg a telefon lámpái voltak.*”

¹² Koffán egyébként nem hódolt be. Zala legalábbis így emlékezett évtizedekkel később: „...hogyan szálltunk volna szembe mi diákok, mikor a tanárok se mertek?! Az ember gyáva volt! Félt a nyomortól... Egyetlen ember előtt le a kalappal! Örök tisztelettel vagyok Koffán Károly iránt. Mikor átkerült a képzőre '49-ben, és kezdődtek a perek, onnantól kezdve nem rajzolt. ...Kitűnően tanított és inkább madarakat fényképezett.” (Zala Tibor életéről-művészetéről.)

¹³ Vajon ő is olyan elvtársi légkörűnek érezte a vitát, mint a Szabad Művészetben idézett megfigyelő? „Őszinte elragadtatást váltott ki belőlem a megvitatás s még ott is, ahol kemény kritikával illették a munkát, éreztem az elvtársi segítséget.” 1951/7. Abonyi Arany i. m.

A meghurcolt művész azért ekkor még tartotta magát, noha érezhette: akár meg is buktathatják.

„Köszönöm a hozzászólásokat. Ezek nem tántorítanak el attól, hogy festéssel foglalkozzam. Ha hibás is a diplomamunkám, remélem, hogy a jövőben ki tudom javítani. Ék, Konecsni és Kádár elvtársaknak köszönöm, hogy öt éven keresztül neveltek, majd megmutatottam, hogy jó talajra pazarolták tanításaikat. A kollégáknak is köszönöm, hogy tanácsokat adtak.”

Ez utóbbi megjegyzésre ébredhetett föl Mészáros Dezső negyedéves kolléga, s viszonzta a köszönetet, gyorsan még mielőtt eredményt hirdetnek: „A szovjet képzőművészeti kiállításon láttam Joganszon történelmi festményét; hogyan oldotta ott meg Lenint, milyen elképzelésben állította elénk. Az meggyőzőtt, ez nem tud meggyőzni.”¹⁴

Az illetékes testületet azonban ez már nem befolyásolta: „A bizottság Zala Tibor »Lenin és Rákosi elvtársak beszélgetése« című diplomamunkáját elfogadja.”

Vajon miért döntöttek így, miután órákon keresztül ekézték a 31 éves művészt?

Jót a képről csak Zala saját tanárai mondtak, mindenki más silánynak tartotta a művet. Az alkotó közel fél évszázaddal később, immár sikeres művészként, így nyilatkozott róla: „Sokat kínlódtam vele, de már nem lehetett visszavonni, úgyhogy olyan kutyaszar lett belőle.”¹⁵

Ritka volt a bukás diplomavédésen a főiskolán akkoriban, de Zala képe határeset lehetett. Végül valószínűleg mégiscsak a téma mentette meg. Az idősebb „polgári” háttérű tanárok gondolhatták úgy, hogy adott esetben fölhozhatnák ellenük: nem tetszett nekik Lenin és Rákosi. Nem lett volna szokatlan akkoriban így bajba kerülni.

Összességében azonban valamennyi résztvevő úgy gondolhatta: mindenkinek jobb, ha Leninnel és Rákosival ebben a formában többet nem kell foglalkozniuk, nehogy már jövőre visszajöjjen Zala a kijavított elvtársakkal.

Ezt érezhette a művész is, amit a jegyzőkönyv imigyen rögzített: „Pár nappal később Zala Tibor levélben visszavonta diplomamunkáját és halasztást kért újabb bemutatásra.”

A következő évi záróvizsgák jegyzőkönyvéből kitűnik: Zala kalandja Leninnel és Rákosival mély nyomokat hagyott a főiskolai közbeszédben. Többen is hivatkoztak rá. Koffán Károly egyenesen úgy emlékezett egy évvel később, hogy „azt a munkát nem fogadtuk el”. Ék Sándor felidézte, hogy „Zala akkor

¹⁴ Mészáros, Zalához hasonlóan, túlkoros volt a főiskolán, ő is szegény sorból származott, és érezhette úgy ő is, hogy a „munkáshatalomnak” köszönheti, ha családjában elsőként diplomás ember lesz. Egyébként Zalához hasonló témát is választott két évvel később, és ő is megkapta a magáét. „Mészáros Dezső domborműve... Lenin és Sztálin elvtársakat az 1917 április 3.-i petrográdi tüntetésen ábrázolja. A felelősségteljes munka nagymértékben próbára tette Mészáros Dezső felkészültségét... A fogyatékoságok okát elsősorban a felvonulási esemény ábrázolásánál a frontális beállításban rejlő nehézségekben kell keresnünk. A szobrász feladata könnyebb lett volna, ha a felvonulókat átlós irányban helyezi el, ...a jelenlegi megoldás – a kompozíció és az architektúra szempontjából is – sematikus.” A Képzőművészeti Főiskola 1952–53 évi diplomamunkái; Szabad Művészet, 1953/3.

¹⁵ Zala Tibor életéről-művészetéről. Más-Kép Kulturális Bt., é. n.

nem jó lóra ült” – persze nem Lenin és Rákosi miatt. Hanem, ahogy már idéztük, mert elkapta őt a „terpentin láz”. Kmetty is visszaemlékezett a balul sikerült „tavalyi munkára”, de senki nem hiányolta a „még nem kész” mű beígért folytatását-befejezését.

Zala témaválasztása mégis úttörőnek bizonyult: a diákok kezdték felfedezni Lenint és Rákosit. A következő évi záróvizsgára készült egy Lenin-szobor, egy évvel később pedig már három Rákosi-festmény is (Rákosi elvtárs Kecskeméten, Rákosi elvtárs a Főiskolán, Rákosi elvtárs meglátogatja a TSZCS-t).

Zala viszont új vizekre evezett: közkívánatra nem festményt, hanem három plakátot adott be 1952-ben, élén egy bányaiipari toborzóplakáttal.

„Azért választottam éppen ezt a témát, mert mint láthattuk az elmúlt év tervjelentéséből, bányászatunk elmaradása jelentékenyen befolyásolta több iparág tervteljesítését. ...jó szakmunkásokra van szüksége bányászatunknak és ezek a szakmunkások elsősorban a bányászipari tanulókból kerülnek ki.”

Alkalmazott művészetről lévén szó, a vizsgázó az általa elképzelt alkalmazás körülményeiről sem feledkezett meg: *„Enteriőr plakátnak szántam, hogy a DISZ szervezetek helyiségeiben, az iskolákban, a tanácsok helyiségeiben, esetleg azonban az utcán is, a nézőt... aktív cselekvésre hívja föl: gyere te is bányászipari tanulóknak.”*

Végül Zala, hasonlóan a nagy tekintélyű idős művészek tiszteletköreihez, ilendősből idézte a témába vágó legfrissebb szovjet iránymutatást, történetesen bizonyos Korenov elvtársét: *„A plakát képzőművészet legnagyobb tömegekhez szóló műfaja, a művészet egyik legközvetlenebbül ható ága. ... A szocialista realizmus módszereinek alapján a plakát ... is egy közös célt szolgál, a közönség kommunista szellemű nevelését.”*

30

Hogy az ő plakátjai mennyire érték el a Korenov által kitűzött célt – mondta, az előző évi tapasztalata után tán némi szkepszissel, mégis bizakodóan a vizsgázó –, *„azt most itt Önök fogják elbírálni”.*

Azt tették, akárcsak az előző évben. De hiába változtatott Zala szinte mindenben: téma, műfaj, technika – az 1951. nyári kanosszajárása 1952-ben megismétlődött. Ezúttal az volt a baj, hogy fényképről másolt, hogy nincs élet a bányász háttérben, hogy grimaszt vág, ahelyett, hogy örülne stb. *„Zala elvtársat általában keményebb kritika érte, mint az összes eddigieket együttvéve; keményen bírálták, mert valóban tehetséges ember”* – állapította meg együttérzéssel Rozsnyai Zoltán párttitkár.

Ék Sándor úgy gondolta, inkább beáldozza tanítványa karakterét, hogy mentse a műveit: *„Miről van itt szó? Arról, hogy Zala nem örvend túlságos szimpátiának. ... bizonytalan ember; kapkod és nincs eléggé önálló véleménye. ... Zalának ...ajánlom: több határozottságot, több önálló véleményt (sic!), kiállást, mert a jószándék benne van.”*

Mi mást mondhatott erre a 32 éves meglelt ember, Zala Tibor, akivel másodszorra is felmosták a padlót: *„Lehet, hogy pár évig még kapkodni fogok, de igyekszem mindennel szolgálni a szocializmus ügyét, a Párt ügyét, a nép ügyét!”*

A bizottság végül ezúttal is elfogadta diplomamunkáját.

Volt még egy mozzanat a Zala második védeése idején, ami akár nagyon érdekes is lehetett témánk szempontjából. *„A Képzőművészeti Főiskola és az*

Iparművészeti Főiskola megrendezte a munkaeredményeit bemutató évvégi kiállításokat, s megtartotta a végző növendékek diplomamunkáinak nyilvános vitáját” – számolt be az eseményről a Szabad Művészet című folyóirat munkatársa.¹⁶ „A kritika és önkritika a haladás... egyre bátrabban... használt szerszámmá és fegyverévé válik Főiskoláinkon. ... Nagyon is indokolt volt az az emelkedett hangulatú, izgalmassá feszült légkör, mely Főiskolánk életét az elmúlt hetek alatt jellemezte. S ebben az eleven munkaláztól égő környezetben látogatta meg a két Főiskolát – Rákosi Mátyás.”

Nem tudjuk, találkozott-e Zala a „váratlanul érkezett” főtitkárral, ha igen, szóba került-e a levél, érdeklődött-e Rákosi elvtárs a kép iránt.

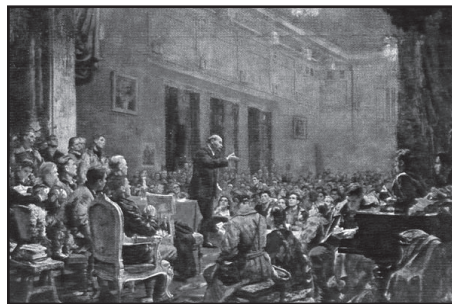
De az biztos, hogy „*még most, hetek után is lelkesen beszélnek tanárok és növendékek Rákosi elvtárs látogatásáról. – Ezzel a kézzel szorítottam kezét Rákosi elvtárssal – mondja az egyik főiskolás, s boldogan, büszkén emeli fel a kezét.*”

S ha már ott volt, „*sok kérdést tett fel s komoly kritikát is mondott. Több szakkérdést és pedagógiai problémát is megvilágított, egy-egy megjegyzésével.*”

A tudósító idézi az egyik oktatót: „*Észrevett mindent (mármint Rákosi e.) egy rosszul rajzolt rövidülést, egy aránytalanságot, egy rossz helyre tett, vagy hamis színt, az anyagok, a technika hibásságát, – de észrevett mindent, ami sikerült; egy színvázlat frissességét éppúgy, mint az őszinte, szép gesztusok kifejezőerejét... Különösen a rajzi és arány hibákat, az elnagyolt vagy felületes ábrázolást, a kifejezésnek a festőieskedés miatt való*

Stróbl Zsigmond „Hála” szobra Moszkvában és Budapesten

Borisz Joganszon (1950) „meggyőző” Sztálin-díjas képe: Lenin fölszólalása a Komszomol III. kongresszusán

¹⁶ Szabad Művészet, 1952/8. szám.

elhanyagolását és egyes csendéletek és kompozíciók túl sötétre hangolt koloritját kifogásolta.”

A beszámoló azzal zárul, hogy „Rákosi Mátvás., hazánk nagyszerű jövőt építő harcaink vezetője – a művészetek területén folyó munkát is szívén viseli. Egy ország minden gondja között is jut ideje arra, hogy művészeink munkájával elmélyedő gondnal foglalkozzék.”

Ezt Zala Tibor már másfél évvel korábban megtapasztalta – nem igazán tudjuk, min múlt, hogy sokra nem ment vele.

*

„A bíráló alkalmával visszavontam a diplomamunkámat, mert a tanáraink nem voltak megelégedve azzal, amit csináltam. Végül elfogadták, de én másnap visszavontam.”¹⁷ Majd fél évszázaddal később, 1997-ben, így emlékezett Zala az első védésére.

„Mi volt a diplomamunka?” – kérdezte akkor a vele készített életútinterjújában lánya, Zala Judit. „Valamilyen politikai témáról kellett festményt készíteni” – válaszolta az idős mester, de nem bocsátkozott részletekbe. „Kiadták feladatnak, hogy milyen legyen a diplomamunka, vagy szabadon választott volt?” – „Is-is. Már menet közben sem ment. Sokat kínlódtam vele, de már nem lehetett visszavonni, úgyhogy olyan kutyaszar lett belőle magyarul. Nem volt az se víz, se hal, nem is akartam beadni, de az már gyávaság, hogyha az ember nem mer odaállni.”

32

Tudjuk, mit jelent az „is-is”: az ideológiai tartalom határozott elvárás volt.¹⁸ Zala azonban még elébe is ment ennek a Rákosinak írt levéllel. Ebből is következett a „kínlóadás” – Leninből és Rákosiból nagyon kockázatos lett volna kihátrálni. Nem beadni pedig valójában nem „gyávaság”, hanem egyenesen vakmerőség lett volna.

A kudarcba fulladt védésre Zala bizonyára emlékezett évtizedekkel később is. Hiszen nagy szám volt már maga a témaválasztás – Lenin is, Rákosi is először volt diplomamunka tárgya –, majd az azt követő hosszú, kínos vita. S unikum volt az elfogadott mű visszavonása is.

Minderről bizonyára a művész lánya is tudott, mégsem hozták szóba a mű címét. Pedig akkor, közel fél évszázaddal az eset és majd egy évtizeddel a rendszerváltás után, ezt akár már némi iróniával is megtehették volna.¹⁹

¹⁷ Zala i. m.

¹⁸ „A kompozíciós feladatok legfontosabb tárgya népi demokratikus köztársaságunk valóságának tanulmányozása és ábrázolása, a dolgozó ember viszonya a munkához, népünk vezetőinek arcképei, cselekedetei és a néphez való viszonyuk.” Bevezetés a Képzőművészeti Főiskola 1950/51. évi tanmenetéhez; https://www.mke.hu/forradalom_elott/elemezsek.html

¹⁹ Életútinterjúja más helyein egyébként Zala ironikusan is beszél az ötvenes évekről: „...Aczél Tamásnál (vizsgáztunk) ideológiából, ...engem is megbuktatott. Tudom is, hogy mi volt a tétel: »Igazságos-e a vietnamiak harca a franciák ellen?« ... Összeültünk a tanárokkal – köztük volt Ék Sándor is, aki a Szovjetunióból jött haza –, hogy mi lehet erre a kérdésre a helyes válasz. ...Ha azt mondták, hogy van egy felkelés, egy lázadás az államhatalom ellen, akkor mindenki természetesen rögtön rávágta, hogy »Igazságos a szabadságért folytatott harc«. Erre mindenkinek azt válaszolta Aczél: »Jöjjen két hét múlva!« ...Aczél végül kioktatott mindnyájunkat: »Igazságtalan ez a harc, mert a kormányban benne van a Francia Kommunista Párt, és ez a lázadás így a kommunisták ellen is irányul.« Na – gondoltam magamban, amikor Aczél Tamás Nyugatra távozott –, most akkor, hogy is van ez?!”